

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:4 • 2010

Fattiga stadsflyttares livsöden

Victoria Nygren, *Mellan två samhällen: inflyttat arbetsfolk i Linköping under det förindustriella 1800-talet*, Linköping Studies in Arts and Science, 57 (Linköping: Institutionen för medicin och hälsa, Linköpings universitet 2009). 287 s. (Summary in English: [untitled].)

1800-talsstaden var ingen bra miljö att leva i. Dödligheten var hög beroende på dåliga sanitära förhållanden och utbredd trångboddhet, vilket i många fall gav födelseunderskott. I Sverige fanns länge endast en stad som befolkningsmässigt kunde jämföra sig med städer i övriga Europa – Stockholm. Där var också problemen mycket stora, med en nivå på dödligheten väl i klass med de värsta i Europa.¹ Men trots att övriga svenska städer var små, kännetecknades även dessa av det som kallas *the urban penalty*. Förutom de rent hälsomässiga problemen beskrevs städer av samtiden ofta som problematiska ur många andra avseenden med brottslighet, dryckenskap, upplösning av moraliska normer och uppbrutna familjer. Även om sådana uttryck många gånger var ett tecken på myndigheters och högre klassers syn på arbetare och obesuttna var det inte en helt igenom falsk bild. Försörjningsmöjligheterna var begränsade och fattigdomen utbredd.

De dåliga förhållandena i de förindustriella och tidigindustriella svenska städerna har analyserats och skildrats av många historiska forskare. I stor utsträckning har dessa behandlat frågan utifrån kvantitativa analyser. När nu Victoria Nygren angriper frågan gör hon det främst utifrån ett kvalitativt, tolkande angreppssätt då hon djupanalyserar livsödena för ett begränsat antal inflyttare till Linköping under 1800-talet. På det sättet kompletterar hon den bild som de mer kvantitativa studierna har bidragit med och berör även aspekter som inte kan behandlas eller som är svåranalyserade med ett kvantitativt angreppssätt.

Sammanfattning

Victorias Nygrens avhandling handlar om inflyttare ur lägre sociala klasser i Linköping före det industriella genombrottet. Syftet är att "...undersöka den sammantagna livssituationen i staden Linköping för ett begränsat urval individer [...] i ett familjesammanhang" och att "...söka kvalitativt förstå och karaktärisera socioekonomiska villkor, familjeliv och hälsa såsom den gestaltar

1. Johan Söderberg, Ulf Jonsson & Christer Persson, *A stagnating metropolis: the economy and demography of Stockholm, 1750–1850* (Cambridge 1991).

sig i den vardagliga livsföringen” i staden (s. 19). Avhandlingens övergripande frågeställningar berör den lokala flyttningsskontrollen, inflyttarnas möjligheter till framgång i staden, hur inflyttarnas livskurser gestaltade sig samt vad detta säger om det undersökta lokalsamhället. Undersökningsgruppen är män ur arbetarklassen födda 1800–1802 på annan ort än Linköping men boende i staden någon gång 1840–45. Sammanlagt innehåller kohorten 61 individer. Dessa personer sätts under lupp och deras livsöden följs under tiden i staden. Källmaterialet är i första hand Demografiska databasens digitaliserade kyrkböcker, men även rättshandlingar, fattigvårdshandlingar med mera utnyttjas.

Inledningsvis presenteras den lokala kontexten i Linköping. Som i så många andra svenska 1800-talsstäder var befolkningstalet lågt. Här fanns en övre maktelit, men även arbetarklass. Hit kom många inflyttare vilket av flera skäl väckte myndigheternas oro. Idealet och lagstiftningen föreskrev att alla skulle ha laga försvar och flyttningar var starkt reglerade. Oron för ökade fattigvårdsomkostnader var en starkt bidragande orsak till den restriktiva politik som diskuterades och som genomfördes. Som Nygren skriver: ”Nu började krackeleringen av en samhällsstruktur som varit strängt hushållsbaserad och där landsbygd och stad, socken och stat ibland kom att ställas mot varandra.” (s. 18).

Nygrens forskning anknyter till såväl migrationsforskning som familjehistorisk forskning. Oscar Handlins klassiska verk *The uprooted* (1951) präglas av moderniseringsteori, där flyttningen ses som ett uppbrott från det traditionella. Migranterna var en utsatt grupp som kom att bli utsatta för många risker i den nya obekanta miljön.² I kontrast till Handlin hävdar däremot John Bodnar att migrationen inte enbart hade negativa effekter.³ I svensk forskning har många kommit fram till att inflyttare ofta stötte på svårigheter, även om till exempel Lotta Vikström finner att kvinnliga inflyttare till Sundsvall klarade sig rätt bra i jämförelse med andra stadsbor.⁴ Något som kunde mildra graden av utsatthet var tillgången till olika nätverk och då främst släktnätverk. Detta anknyter till studier av familjens och släktens roll i städer och industrimiljöer.

Nygren anlägger ett hermeneutiskt angreppssätt med inträngande analyser av ett begränsat antal fall. Ett par centrala metodbegrepp i avhandlingen är mikrohistoria och livskursanalys. Mikrohistoria innebär att man studerar förhållanden på en så kallad lägre nivå och att man samlar så fyllig information som möjligt kring individerna. Livskursanalys (*life course analysis*) bidrar med ett tidsperspektiv. Genom att följa människors individuella livslopp, familjers olika faser, samtidigt som den historiska kontexten beaktas, fördjupas vår bild av människors livssituation och levnadsstrategier.

2. Oscar Handlin, *The uprooted* (New York 1951).

3. John Bodnar, *The transplanted: a history of immigrants in urban America* (Bloomington 1985)

4. Lotta Vikström, *Gendered routes and courses: the socio-spatial mobility of migrants in nineteenth-century Sundsvall, Sweden* (Umeå 2003).

I kapitel 4 undersöks kontrollen av inflyttningen till Linköping, framför allt för åren 1820–1840. Tiden präglades av oro för inflyttningen av fattiga, obesuttna grupper. Politiken utgick från det gamla husbondeidealet, något som då var i upplösning. Det lokala styret försökte förhindra att inte bara fattiga utan även presumtiva fattigvårdstagare flyttade in i staden. Det räckte således inte att man var arbetsför, utan annalkande hög ålder och därigenom osäkra framtida försörjningsmöjligheter eller stor försörjningsbörd kunde vara flytt hinder. Det var emellertid inte så lätt att förhindra inflyttning, vilket gjorde att många uppehöll sig i staden utan att regelmässigt anmäla detta. Vapnen mot oönskade inflyttare var hårdare i teorin än i praktiken.

Vid ungefär 5 procent av alla inflyttningar 1821–1846 gjorde fattigvården en inflyttningsprövning. Sådana prövningar fördelades tämligen lika mellan manliga och kvinnliga huvudsökande. De flesta beviljades inflyttning; däremot kunde det vara förknippat med vissa villkor, varav laga försvar var centralt. Hanteringen av de försvarslösa verkar i stor utsträckning ha bestämts av deras möjlighet att försörja sig och sin familj samt av deras vandel.

I kapitlen 5–7 analyseras de valda kohorterna utifrån ett mikrodemografiskt perspektiv. I det första av dessa empiriska analyskapitel behandlas frågor kring inflyttarnas möjligheter till försörjning, hur deras familjebildning såg ut, i vilken mån de kom att rota sig i staden och hur de klarade sig socialt.

Som i många andra städer ökade folkmängden kraftigt under den undersökta perioden. Inflyttarna kom i första hand från närområdet och tillhörde landsbygdsproletariatet. Variationen i ålder vid inflyttning var ganska stor, men de flesta var mellan 20 och 30 år och ogifta. De flesta kom dock att gifta sig i staden, i allmänhet med en annan inflyttad. När det gäller social karriär, stannade man i det proletariserade skiktet.

För att komma åt eventuell etablering och integrering i staden har saköreslängderna undersökts. Av kohortmedlemmarna var 40 procent någon gång bötfällda, oftast för försummelse av någon skyldighet. Nygren ser inte detta nödvändigtvis som ett tecken på dålig integration utan snarare som ett tecken på att de blivit etablerade i så motto att de hade vissa skyldigheter. En annan indikation på hur man lyckades i stadslivet är överlevnad. Dödligheten var hög i jämförelse med de nationella talen men knappast så avvikande för förhållandena i städer. Dödsorsakerna antyder ett slitsamt liv men även livsstilsfaktorer hade betydelse. Fattigdom, alkoholism och korta liv kan ses som indikatorer på marginaliserat liv, men det finns ändå tecken på att många inflyttare hade etablerat sig i form av giftermål, kvarboende i staden och liknande. De som hade familj hade något längre liv och var också något mer framgångsrika i sina yrkeskarriärer.

I sjätte kapitlet undersöks boende, flyttningar inom staden och familjens betydelse för den sociala förankringen i staden. Sammanfattningsvis visar

resultaten att de som kom till staden inte var helt utlämnade åt sig själva. Det fanns gott om släktskapskontakter. I det äldre samhället ingick att man i unga år som ogift tillbringade ett antal år i andras tjänst och hushåll, med frekventa byten av arbetsgivare och boende. Detta övergavs när man kom upp i en viss ålder, blivit sin egen, gift sig och bildat familj. I Linköping växte det emellertid fram en tendens att gifta sig och bilda eget hushåll som tjänstefolk. Detta förbådade företeelser som kom att utvecklas under den industriella epoken. Att tillåta sådana arrangemang kan ha varit i såväl de egendomslösas som deras arbetsgivares intressen.

Utifrån husförhörslängder analyseras boendeförhållandena i staden. Det visar sig att många vuxna barn stannade kvar i familjehushållet ganska länge eller att de flyttade till eller från föräldrahushållet. De som bodde hos föräldrarna kan dock antas ha haft någon form av arbete, även om detta sällan framgår, men de kan också ha tagit hand om sina föräldrar. Ändå befann sig många av dessa hushåll i en utsatt situation. Sammantaget framträder ett flexibelt mönster där man anpassade sig till förändrade omständigheter. Det förekom även arrangemang med andra släktingars boende i hushållen, något som illustrerar flexibiliteten i boendet med olika temporära lösningar.

Flyttningar var mycket frekventa i staden. Man var hela tiden beredd att bryta upp vilket gjorde att de inflyttade Linköpingsborna under årens lopp kom i kontakt med en stor del av stadens människor. Som inflyttad var man ofta hänvisad till att hyra hos andra, något som bidrog till ekonomin för de som hyrde ut. Men det fanns även olika offentliga mötesplatser där man umgicks och dessa bidrog till personernas integrering. Ett tecken på integrationen är i vilken utsträckning personerna i fråga användes som dopvittnen.

I det sista analyskapitlet undersöks barnfamiljernas livssituation ur ett livskursperspektiv. Det är en tämligen mörk bild som uppvisas. Livet var osäkert och många drabbades av stora svårigheter. Myndigheterna gjorde skarp skillnad mellan rättmätiga respektive orättmätiga fattiga. Att vara föräldralöst barn, gammal eller ha något handikapp godtogs som förklaringar till fattigdom och berättigade till understöd. Däremot förväntades män i arbetsför ålder försörja sig själva. Gränsen mellan att klara sig och svår fattigdom var skör. Dödsfall av vuxna i familjen, nedsatt arbetsförmåga på grund av handikapp eller allmän försvagning (många blev oförmögna till arbete redan före 50-årsåldern), svårigheter att få arbete, alkoholproblem var exempel på omständigheter som ledde till djup fattigdom. I så gott som alla familjer skedde något av detta. För att klara sig hittade man alla möjliga vägar till försörjning, ofta utanför den officiella ekonomin. Det kunde röra sig om tiggeri, amning, tagande av fosterbarn, inackorderingar med mera. Lån kunde också vara en lösning, men även stöld. En hel del av dessa alternativa försörjningsmöjligheter (som tvätt och sömnad) var sådant som utfördes av hustrur och änkor.

Dessa människor levde i en historisk tid då möjligheterna till försörjning var begränsade vilket gjorde att många drogs till staden. Väl i staden hade de ändå svårt att finna försörjning. Avhandlingsförfattaren konstaterar: "...dena generations familjetid kom att krocka med den historiska tiden" (s. 223).

Diskussion

Nygren har skrivit en på många sätt intressant avhandling. Hennes undersökning fördjupar kunskapen om människan i 1800-talsstaden i flera avseenden. Genom den detaljerade informationen kring enskilda individer och möjligheten att följa dessa över tid framträder dessa människors utsatthet. Hon påvisar också den flexibilitet som människor visade för att ordna sin tillvaro. Även i frågor kring det lokala agerandet gentemot inflyttare, exempelvis försöken att förhindra oönskade personer att flytta till staden, framkommer intressanta rön. Vidare relaterar Nygren till relevant forskning och hennes akribi är i huvudsak god. Jag ska i det följande ta upp några intressanta aspekter i Nygrens avhandling och också diskutera eventuella begränsningar och alternativa angreppssätt.

Den metod avhandlingsförfattaren valt beskrivs som mikrohistoria kombinerat med livskursanalys (jag skulle föredra översättningen livsförloppsanlys). Detta är ett intressant och givande angreppssätt. De kvantitativt socialhistoriska metoderna har sina begränsningar genom att enskilda individer försvinner i mängden. Oftast lyckas man heller inte undersöka de olika livsbanorna som en process. En närläsning av individens livsöden och insamlande av fyllig information kring dessa, kan bidra med nya insikter om hur människor formade sina liv och varför de gjorde vissa val. Men att genomföra undersökningar utifrån ett sådant perspektiv kan vara svårt. Här skulle jag önska att författaren tydligare diskuterat innebörden i mikrohistoria, kanske i anslutning till Giovanni Levi och andra mikrohistoriska forskare. På vilket sätt är mikrohistoria annorlunda än traditionell socialhistoria, vilka är dess speciella metoder och vilken sorts ny kunskap bidrar mikrohistoria med? Frågan är om inte Nygrens metodval i själva verket är närmare kollektivbiografins.

Det är alltid svårt att välja hur man ska analysera en begränsad mängd livsöden som de som Nygren har följt. I huvudsak görs analysen tematiskt i avhandlingen där de enskilda individerna illustrerar olika företeelser. På det sättet redovisas utsnitt ur människors liv medan de tidigare erfarenheternas betydelse för val eller konsekvenser inte fullt ut beaktas. Vi får veta mindre om de enskilda livsförloppen. Deras livskurser, livsöden, val och varför de gjorde som de gjorde blir inte så tydligt analyserade. Personerna blir representanter för olika förhållanden, men vi kommer dem endast i begränsad omfattning närmare in på livet. Ett alternativt sätt vore i stället att låta livsförloppen i sin helhet utgöra analysenheterna. Genom kvalitativ analys skulle då människors strategier i olika livssituationer kunnat identifieras. I det sista analyskapitlet ingår en utförligare

beskrivning av några livskurser, men det kunde ha utvecklats vidare.

Den kohort som Nygren valt kan diskuteras. Den består enbart av inflyttande män ur arbetarklassen. Eftersom ytterst få av inflyttarna tillhörde andra sociala skikt kan begränsningen till de proletära skikten motiveras – några meningsfulla jämförelser går inte att göra. Dessutom är detta ett mindre problem utifrån ett mikrohistoriskt angreppssätt. Begränsningen till enbart män kan dock vara mer diskutabel. En systematisk analys även av kvinnliga inflyttare skulle tillfört avhandlingen intressanta jämförelser. I många av delundersökningarna behandlas dessutom kvinnors livsöden, till exempel vid analysen av inflyttningskontrollen.

Begränsningen till enbart inflyttare eller snarare beskrivningen av dessa som inflyttare kan också diskuteras. Eftersom i princip alla som var födda dessa år och fanns i staden vid 40 års ålder var inflyttare innebär det att undersökningskohorten egentligen motsvarar vuxna Linköpingsbor. Vi vet inte vilken betydelse själva inflyttningen hade och det görs heller ingen stor poäng av det i avhandlingen. Detta skapar problem i en del analyser, som observationen att inflyttarna tenderade att gifta sig med andra inflyttare. Det är inte så konstigt om de allra flesta stadsbor var inflyttare. Man kan säga att avhandlingen egentligen handlar om livsmöjligheterna för vuxna män ur lägre klasser i Linköping i allmänhet och inte om inflyttande män specifikt eller effekterna av inflyttning.

De livsöden och de förhållanden som Nygren redovisar, illustrerar på ett tydligt sätt det sköra livet för människor i stadsmiljö under 1800-talet. Om sjukdom inträdde, om krafterna tröt på grund av hög ålder, om man saknade eller förlorade det närmaste familjestödet var man utlämnad till en mycket osäker tillvaro med den restriktiva fattigvårdspolitik som praktiserades. För männen var dessutom dödligheten mycket hög och få uppnådde det vi i dag menar med hög ålder. Detta belyser den utsatthet som i synnerhet männen var utsatta för i städer. Detta är väl känt, men det väcker också funderingar. Avhandlingen behandlar ju inte jämförelser mellan könen, men det är intressant att spekulera i könsskillnaderna i levnadsförutsättningar i 1800-talets städer. Det har hävdats att städernas arbetsmarknad i första hand vara avpassad för männen och att kvinnorna var särskilt utsatta. Men det kanske inte alls var så. Var det i stället så att männen var särskilt utsatta, medan kvinnorna, trots att även de levde osäkra liv, kunde hantera situationen bättre? Nygren betecknar människans levnadssätt som tärande. Detta innefattar bland annat hög alkoholkonsumtion, men även andra aspekter av negativa levnadssätt. Dessa beteenden bör vi emellertid relatera till deras livssituationer och tidens könspräglade livsstilsförväntningar.

I avhandlingen undersöks kontrollen av inflyttningen. Det visar sig att det fanns många olika intressen i detta. Näringsidkare ville förhindra inflyttning

av sådana som kunde konkurrera med deras förvärvsverksamheter, men många stadsbor lät inflyttare bo hos dem eller gav dem arbete. De traditionella reglerna för stadsmedborgarskap kolliderade med den nya tidens krav. På ett plan visar Nygrens undersökning att kontrollen av inflyttarna var stark – man lade ner stor energi på att spåra dem och man försökte förhindra oönskad inflyttning. Å andra sidan var det ytterst få som verkligen hindrades från att flytta in. De enskilda fall där personer vägrades inflyttning illustrerar svårigheten att komma åt motiven för detta. Även med det mikrohistoriska angreppssättet kommer vi inte åt alla förhållanden. Det kan röra sig om för oss okända omständigheter som personlig kunskap hos den tidens myndigheter eller tillgång till personliga kontakter som var avgörande.

Slutord

Avslutningsvis vill jag framhålla att Nygrens avhandling bidrar med en hel del intressanta resultat. Hon visar på den stora rörligheten i staden och det utsatta läget människor levde under. Hon diskuterar också olika sätt på vilka man hanterade detta och hon visar på de flexibla förhållningssätten samt betydelsen av familjenätverk. I kapitlet om fattigvårdspolitiken är det betydande hur man som historiker måste gå längre än att enbart se på regelverket och också se på dess tillämpning. Då framträder en inte lika entydig bild och regelverket får en annan betydelse och funktion.

Jag uppskattar även det kvalitativa angreppssättet i avhandlingen. Genom att noggrannare granska en begränsad grupp människor kan Nygren visa på mönster och förhållanden som det är svårt att upptäcka i rent kvantitativt inriktade analyser. De olika angreppssätten utesluter ingalunda varandra utan kompletterar i stället varandra.

En sista reflektion: Arbetet bidrar inte enbart med historisk kunskap utan väcker även tankar om vår egen tid. I det som ibland kallas "Fästning Europa" lever många människor utan fullt medborgarskap, samtidigt som många ekonomiska sektorer är beroende av dessas arbetskraft. Frågor om hemortsrätt har återigen kommit på tapeten, till exempel när det gäller äldre människors rätt att bosätta sig var som helst. Och mycket av argumentationen om fattigvårdsfrågor och frågor om rättigheter och skyldigheter i förhållande till arbete och försörjning går att känna igen i nutida debatter. Frågorna och argumenten kommer ständigt åter, om än i olika tappning.

Sören Edvinsson*

* Fakultetsopponent